

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 7-8-9-10
1989-1990-1991-1992

İstanbul-1995

KUR'AN'DA FECİR KAVRAMI

Doç. Dr. Yakup Çiçek

Sözlük anlamı, suyu akıtmak, suya yol açıp akıtmak, kanalı genişçe yarmak, sabah yerinin aydınlığı, kırmızılığı, şafak gibi manaları olan **fecir** kelimesi, bir kavram olarak, sabahın aydınlığı ve gecenin karanlığındaki güneşin kırmızılığı demektir.¹ Diğer bir ifade ile fecir, sevad-i leyl'in sonunda güneşin doğu ufkunda zahir olan humuratından ibarettir.² Buna şafak dahî denilirse de hatadır. Çünkü Arapçada şafak, güneşin batışından sonra batı ufkunda meydana gelen kızılık manasıdır.³

Fecir, iki kısımdır. Biri güneşin doğuşundan önce, doğu tarafında gökyüzüne doğru uzanan ve biraz sonra kaybolan beyazlıktır. Buna kurt kuyruğu da denir.⁴

Diğeri ise, yine doğu ufkunda birinci aydınlıktan sonra, genişliğine olarak doğan ve yayılan aydınlıktır.⁵ Bu aydınlık, güneş ufkun altında 18 dereceye ulaşınca doğar.⁶

Rağib el-İsfehâni (v. 503/1109), fecir kelimesini açıklarken "fecir, bir şeyi iki büyük parçaya ayırmak demektir; iki çeşittir. Biri kurt kuyruğu gibi olup fecr-i kâzib'dir, diğeri ise, fecr-i sâdik'tır, oruç ve namaz bununla ilgilidir." demiştir.⁷

Fecir kelimesi, Kur'an-ı Kerimde altı defa geçmektedir.⁸ Bazı tefsir-

1 Cemaleddin Muhammed b. Mükrim b. Manzûr el-Mısri, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, V, s. 45; Ali Seyyid, *Kamûs-i 'Osmânî*, s. 727.

2 *Kamûs Tercemesi*, İstanbul, 1305, II, s. 597.

3 *Kamûs-i Osmani*, s. 727; *Kamûs Tercemesi*, II, s. 597.

4 *Lisanu'l-Arab*, VII, s. 45; Pakalın Zeki, *Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 595; *Kamûs Tercemesi*, II, s. 598; *Kamûs-i Osmani*, s. 727.

5 *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 595; *Kamûs Tercemesi*, II, s. 598; *Lisanu'l-Arab*, VII, s. 47; *Kamûs-i Osmani*, s. 727.

6 *Kamûs-i Osmani*, s. 727.

7 Hüseyin b. Muhammed Rağib el-İsfehâni, *el-Müfredât*, neşr. Dr. Muhammed Halefullah, tarih-siz, s. 571 vd.

8 Bak. *Bakara*, 2/187; *İsra*, 17/78; *Nûr*, 24/58; *Fecir*, 89/1-3; *Kadir*, 97/5.

lerde yer alan ilave manası hariç,⁹ bu yerlerin hepsinde aynı anlamda olmak üzere, fecr-i sadık manasında kullanılmıştır.

Fecir sözcüğünün geçtiği surelerden, Fecir ve Kadir suresi Mekkî, diğerleri ise Medenî'dir.

Şimdi Bakara suresinden başlayarak, bu ayetler üzerinde ayrı ayrı durup, fecir kavramının taşıdığı anlamı açıklamaya geçebiliriz.

Fecir kelimesi, Bakara suresinde sahur vaktiyle ilgili olan 187. ayette geçmektedir. Bu ayet şudur:

احلّ لكم ليلة الصيام الرفث الى نساءكم من لباس لكم و اتم لباس لهنّ علم الله أنّكم كنتم تختانون انفسكم
فتاب عليكم و عفا عنكم فالئن باثروهنّ و ابتغوا ما كتب الله لكم و كلوا و اشربوا حتى يتبين لكم الخيط
الايض من الخيط الاسود من الفجر ثمّ اتموا الصيام الى الليل و لا تباشروهنّ و انتم عاكفون في المساجد تلك
حدود الله فلا تقربوها كذلك يبين الله آياته للناس لعلهم يتقون.

"Oruç gecesi, kadınlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı. Onlar, sizin için fenalığa karşı koruyucu bir elbise ve siz de onlar için koruyucu bir elbise gibisiniz. Allah, nefislerinize güvenemeyeceğinizi bildi ve tevbenizi kabul edin günahınızı affetti. Şimdi, geceleri hanımlarınızla mübâşeretle bulunun ve Allah'ın takdir ettiği şeyi arayın. Fecrin beyaz ipliği gecenin siyah ipliğinden sizce seçilinceye kadar yeyin, için. Sonra orucu geceye kadar devam ettiriniz. İtikaf halinde iken geceleri de hanımlarınıza yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır, sakın onlara yaklaşmayın. İşte Allah, ayetlerini böylece insanlara açıklar ki, sakınıp korunsunlar."

Meâlini verdiğimiz bu ayetin sadece "Fecrin beyaz ipliği, gecenin siyah ipliğinden sizce seçilinceye kadar yiyiniz. İçiniz," kısmı üzerinde duracağız.

Bu ayete göre, gece sabaha yakın doğu ufkunda genişliğine olarak yayılan beyazlık yani fecr-i sadık görülünce, sabah namazı vakti girer ve oruç başlar. Tefsirler genel olarak bu konuda görüş birliği içindedir.¹⁰

9 Bazı İşârî tefsirlerde, fecir kelimesi şu şekilde de manalandırılmaktadır: Fecir, Ruh-i Azam'ın ve mukarreb meleklerin "kün=el" emri sebebiyle, madde ve müddet bakımından vasıtasız, cismi şâibelerden ve cürmî alakalardan salim olarak, eşbah aleminin fecrine varma vaktidir. Bak. Fecir Suresinin ilk ayetinin tefsiri, Nizamuddin Hüseyin b. Hüseyin el-Kummî en-Neysaburi, *Tefsiru Garbi'l-Kur'an ve Reğaibi'l-Furkan*, Taberi Tefsiri kenarında, 3. baskı, Beyrut, 1978, 30, s. 141.

10 İbn Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, II, s. 96; Cessas Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Raziel-Hanefî, *Ahkamu'l-Kur'an*, Beyrut, I, s. 229; Kurtubî Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Câmi'u Ahkam'l-Kur'an*, 3. baskı, Mısır, 1967, I, s. 319; İbn Kesir Ebu'l-Fida İsmail b. Kesir ed-Dimeşki, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, Beyrut, 1970, 2. baskı, I, s. 394; Ebu's-Suûd Muhammed, *Irşadu 'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ Kitabi'l-Kerîm*, tarihsiz, I, s. 135; Beydavî Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Mısır, 1968, 2. baskı, I, s. 103.

Mezkur ayet, nazil olduğunda من الفجر "fecirden," yani "fecrin beyaz ipliği" kaydı yoktu. Bundan dolayı bazı kimseler, akşamleyin yattıklarında yanlarına beyaz ve siyah iki iplik alarak, imsak vaktini belirlemeye çalışmışlardır. Bunlar, iplikler birbirinden seçilinceye kadar sahur yemeğini devam ettirmeyi düşünüyorlardı. İşte bu uygulama üzerine, "mine'l-fecr-i=fecirden=kısmı nazil olarak, bu ipliklerden maksadın gece ve gündüz olduğu açıklanmış oldu.¹¹

Ebu Bekir el-Cessas (v. 370/981) şöyle demiştir: "Fecirden kelimesindeki = من harfi cerri, "beyan için" olduğuna göre, ipliklerin hakiki manaya alınmaları düşünülemez.

Ayetin nazil olduğu ilk günlerde, onda geçen iplik kelimelerini, bizzat iplik olarak anlayanlar olmuştu. Böyle anlamalarının bir kaç sebebi vardır:¹²

a) من الفجر = "fecirden" kısmı henüz nazil olmamıştı.

b) **el-Hayt**=iplik kelimesi, hem hakiki anlamında hem de mecazî anlamında kullanılıyordu. Ayette ise mecazî anlamda kullanılmıştır. Adiy b. Hatim gibi bazı kimseler bunun hakiki anlamında kullanıldığını sanmışlardır.

c) **İplik** kelimesi özellikle Kureyş lisanında yaygın bir şekilde mecazî anlamda kullanılıyordu. Mezkur zevat ise, bu keyfiyeti yeterli bilemiyor olabilirler.¹³

"Siyah" ve "beyaz iplik" kelimelerini hakiki anlamlarına aldıklarına dair haber, Resulullah'a ulaştıktan sonra, "fecirden" kaydı nazil olarak, bu kelimelerden maksadın sevad-ı leyl ve beyaz-ı nehar olduğu kesinlik kazandı.¹⁴ Artık ipliklerden maksat, "bizzat kendileridir", şeklinde bir anlayış hiç bir kimse için sözkonusu olamaz.¹⁵

Hayt=iplik kelimesinin Cahiliyye döneminde, Araplar arasında mecazî olarak, gecenin karanlığı ve gündüzün ilk aydınlığı için kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim **Ebu Ubeyde, Ma'mer b. Musennâ, haytu'l-**

11 İbn Cerir et-Taberi, *Tefsiru't-Taberi*, II, s. 97; Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, I, s. 228; İbn Kesir, *Tefsir*, I, s. 394; Ebu's-Suûd, *Tefsir*, I, s. 135; Beydavî, *Tefsiru'l-Beydavî*, I, s. 103; Sâvi ahmed b. Muhammed, *Hâşiyetu 'alâ Tefsiri'l-Celâleyn*, Mısır, 1941, I, s. 81; Neseî Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medariku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Hazin Tefsiri kenarında, I, s. 118; Şeyhzade Muhammed b. Muslihu'din Mustafa, *Hâşiyetu Şeyhzade*, İst., 1967, I, s. 496.

12 Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, I, s. 229.

13 A.g.e, I, s. 228.

14 Kurtubî, *el-Cami' li-ahkami'l-Kur'an*, I, s. 319; İbn Kesir, *Tefsir*, I, s. 394; Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, I, s. 230; Ebu's-Suûd, *İrşadu 'Akli's-Selîm*, I, s. 135; Kadî Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, I, s. 103; Taberi, *Tefsiru't-Taberi*, II, s. 98; Hazin Tefsiri, I, s. 118; Elmahlî Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 671.

15 Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, I, s. 230.

eb Yaz=beyaz iplik sabah ve **haytu'l-esved**=siyah iplik de gece anlamında kullanılıyordu, demiştir. **Hayt**=iplik kelimesi mücerred olarak kullanıldığında "**renk**" demektir.¹⁶

Mezkur iplikleri hakiki anlamlarında alarak, sahur vaktinin güneşin doğmasına yakın bir zamana kadar devam ettiğini, diğer ifadesiyle orucun güneşin doğmasıyla başladığını söyleyebilir miyiz?.. Bunu söyleyemeyiz. Çünkü yukarıda yer alan bilgilerden anlaşılacağı gibi, bu iplikleri gerçek anlamlarında düşünemeyiz.

"**Sahurda fecrin beyaz ipliği, gecenin siyah ipliğinden ayrılıncaya kadar yeyiniz, içiniz**" ayeti, ilk nazarda yemenin, içmenin ve cimanın, beyaz ipliğin siyahından ayrılıncaya kadar mubah olduğunu ifade eder görülmektedir. Nitekim **Adiy b. Hatim**, şöyle demiştir: "Bu ayet nazil olunca, siyah ve beyaz iki iplik alıp yastığımın altına koyarak yattım. İplikler birbirinden seçilinceye kadar sahura devam etmek istiyordum. Sabah olunca durumu gidip Resulullah'a anlattım. Tebessüm etti ve "**o halde yastığın geniştir. O ipliklerden maksat, gece ve gündüzdür**", buyurdu.

Yine Resulullah'ın, "onlar gecenin karanlığı ve gündüzün beyazlığıdır", şeklindeki izahları, imsakin fecrin doğmasıyla başladığı konusunda bir esastır.¹⁷

İbn Kesir, aynı konuda şu bilgileri vermektedir: "Mezkur ayet nazil olduğunda, fecirden kısmı yoktu. Bundan dolayı, manası bazı kimseler tarafından yanlış anlaşılıyordu. "**Fecirden**" kaydının nazil olmasıyla bu yanlışlık sona ermiştir.¹⁸

İplikleri hakiki manalarına alarak sahur geciktirenlerin, bunu Ramazan orucundan önce yaptıklarını, bir ihtimal olarak dikkate almak lazımdır.¹⁹

Hak Dini Kur'an Dili tefsiri, mezkur rivayeti naklettikten sonra şöyle demektedir: "minel'l-fecri" beyanı nazil olarak murad edilen mana tasrih olunmuş, hayt-ı ebyaz'ın sözlük manasında olmayıp, mecazî anlamda fecrin evveli olduğu ve şer'i günün bundan başladığı anlaşılmalıdır."²⁰ Ayetteki müphemliği gidererek ona açıklık getiren "**fecirden**" kısmı, ayetin nuzulünden yaklaşık bir sene sonra nazil

16 A.g.e., I, s. 230.

17 Cessas, **Ahkamu'l-Kur'an**, I, s. 230; 'Ayni Bedruddin Mahmud b. Ahmed, **'Ümdetu'l-Kaari Şerhu Sahihi'l-Buhari**, X, s. 292.

18 İbn Kesir, **Tefsir**, I, s. 394.

19 Ebu's-Suûd, **Irşadu 'Akli's-Selîm**, I, s. 135; Beydâvî, **Tefsiru Beydâvî**, I, s. 103; Neseffî, **el-Medarik**, I, s. 118; Hazin Tefsiri, I, s. 118.

20 **Hak Dini Kur'an Dili**, I, s. 671; **Haşiyetu Şeyzâde**, I, s. 496.

olmuştur.²¹ Böylece sayıları bir kaç kişiyi geçmeyen bu zevat ta, orucun güneşin doğmasına yakın bir zamandan değil, fecr-i sadıktan itibaren başladığını öğrenmiş oldular.²²

Yukarıda zikredilen ve benzeri rivayetler, ayetteki fecrin beyaz ipliği ve gecenin siyah ipliğinin mecaz yoluyla, gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığı olduğunu açık olarak ifade etmektedir.²³

Şimdi ayette yer alan "**fecrin beyaz ipliği, gecenin siyah ipliğinden seçilinceye kadar, yani tebeyyün edinceye kadar yeyiniz, içiniz**", ayeti üzerinde bir başka açıdan durarak, "**tebeyyün**" ile neyin ifade edildiğini açıklamaya çalışalım.

Bilindiği gibi, fecr-i sadık, genişliğine bir beyazlık olarak doğar, vaktin ilerlemesiyle genişler ve özellikle güneşin doğmasına yakın sıralarda kıvılcık bir renk alır.

Fecir, güneşin doğuşundan önce doğuda peyda olan kızılıktır, ama şafak değildir. Çünkü Arapça'da şafak, güneşin batışından sonra batıda hasıl olan kızılık manasındır.²⁴

Acaba oruç, fecr-i sadığın beyazlığıyla mı, yoksa kızılığıyla mı başlar?

Peygamberimizin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "**Bilal'in okuduğu ezan, sahur yemeğine devam etmenize engel olmasın.. Ufuk'ta görülen dikey aydınlık da, imsak için sebep değildir. Ufukta genişliğine bir kırmızılık görünceye kadar yeyiniz, içiniz.**"

Görüldüğü gibi, bu hadis'te kırmızılık kelimesi yer almaktadır. Ancak bu hadis zayıftır. Fecrin tebeyyün etmesinin kızılığın zuhuruyla olduğunu ortaya koyamaz. Nitekim güneşin doğmasına yakın ufukta görülen kızılıktan önce yine ufukta genişliğine olarak doğan beyazlıkla imsakin başlayacağı hususunda müslümanlar arasında görüş birliği vardır.²⁵ Resulullah, "**siyah ve beyaz iplik, gecenin karanlığı ve gündüzün beyazlığıdır,**" buyurmuştur. Sahih olan bu hadis'te kırmızılıktan hiç söz edilmemiştir. Tefsirinde aynı rivayete yer veren **Kurtubî**, hadiste "**genişliğine bir beyazlık hasıl oluncaya kadar**

21. Halil Şeyh Ahme (v. 1929), *Bezu'l-Mechûd fi Halli Ebi Davud*, XII, s. 144; Subki Mahmud Muhammed, *el-Menhelü'l-'azibi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebi Davud*, 2. baskı, 1394, X, s. 83.

22. Kurtubi, *el-Câmi'li-ahkami'l-Kur'an*, I, s. 319.

23. *Tefsiru'l-Celâleyn*, I, s. 103; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, s. 394; Neseî, *el-Medârik*, I, s. 118; Savi Ahmed, *Hâşiyetu 'alâ tefsiri'l-Celâleyn*, I, s. 81; Şeyhzade Muhammed, *Hâşiyetü Şeyhade*, I, s. 496.

24. *Kamûs-i Osmani*, s. 727.

25. Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, I, s. 229, Şafî, *el-Umm*, I, s. 74, *Hidayet*, II, s. 61; Kurtubi *Tefsiri*, I, s. 319.

yeyiniz', ilavesini de nakletmektedir. Hadis'in sened ricaliden **Hammad b. Zeyd**, fecr-i sadığın genişliğine bir beyazlık olduğunu eliyle işaret ederek göstermiştir.²⁶

Darekutni, mezkur hadisin ravisi olan **Tarık b. Ali**'nin kavi olmadığını, **Ebu Davud** ise, bu rivayette Yemame ehlinin teferrüd ettiğini söylemiştir.²⁷

Buhari ve **Müslim**'in ittifak ettiği rivayette: "**Bilal'in ezanı, imsak etmenize sebep değildir; çünkü o, geceleyin okunur. Ama fecr-i sadık doğunca okunan İbn Umm-i Mektûm'un ezanından itibaren oruca başlayın,**" buyurulmuştur. O halde fecr-i sadık doğunca oruç başlar.²⁸

Ebu Ishak'ın Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre, **Hz. Ali**, sabah namazını kılmış ve "**bu fecrin beyaz ıplığının gecenin siyah ıplığından ayrıldığı vakittir**", demiştir. Ayrıca sahur gündüzden, vitir ise gecedendir, vitir ve sahur gecedendir, gibi farklı görüşler vardır. Günü başlangıcı güneşin doğmasıyla ve sonu da batmasıyla, diyenler de olmuştur.

Tefsirinde bu kavillere yer veren müfessir **İbn Cerir et-Taberi** daha sonra şöyle demektedir: "Nakledilen Resullah sahur yemeğini yemiş sonra sabah namazına çıkmıştır, gibi rivayetler kail olduğumuz, "Resulullah, fecirden önce yeyip sonra sabah namazına çıkmış olmasını reddedebilecek mahiyette değildir. Çünkü Peygamberimiz, fecr-i sadık doğup tebeyyün edince sabah namazını kılardı. Bilal ise, fecrin doğmasından önce ezan okurdu.

Huzeyfe'nin rivayet ettiği "Resulullah, sahur yemeğini yediğinde ben etrafta küçük taşları bile görebiliyordum", sözünde "sabahtan sonra mıydı?, diye sorulduğunda "sabah idi" diye cevap verip, namazdan sonra olduğunu söylemiştir. **Huzeyfe**'nin sabah demesi, aslında sabah vati olduğundan değil, vaktin sabaha yakın olmasından dolayıdır. Nitekim Arapçada bu çeşit ifadelere çok defa rastlanır.²⁹

26 İbn Rüşd Ebu'l-Velid Muhammed Kurtubi, **Bidayetu'l-Muçtehid ve nihayetu'l-muktesit**, I, s. 310; Heysemi, **Mecmau z-Zevaid**, III, s. 130; Seransi, **el-Mebsût**, I, s. 141; İbn Abidin, I, s. 239.

27 Bu hadisin, ilgili ayetten önce varid olduğu bilinmektedir. Ayrıca ahmer-kırmızılık kelimesi, beyaz anlamına da gelir. Kurtubi, **Ahkâmü'l-Kur'an**, I, s. 319; Halil Şeyh Ahmed, **Bezu'l-Mechud fi Halil Ebi Davud**, X, s. 294.

28 İbn Kesir, **Tefsir**, I, s. 393. Hz. Bilal, tehecçüd namazını kılmak veya oruç tutmak isteyenlere yardımcı olmak üzere, sabah ezanından önce ezan okurdu. Fecri sadık doğduğunda ise, İbn Umni Mektum, ezan okurdu. Bak: Kaşani Ebu Bekr Mes'ud (v. 587/1191), **Bedâi'u's-Seâ'i fi tertibi ş-Şerâ'i**, Mısır, 1327, II, s. 77; Şeyhzâde Abdurrahman b. Muhammed, **Mecma'u'l-Ennur fi Şerhi Multeka'i-Ebbur**, I, s. 223; Nizamuddin Hind uleması, **el-Fetavayı Hindiyeye**, Bulak, 1310, I, s. 51; **el-Muhallâ**, VI, s. 343; **el-İhtiyâr**, I, s. 128; **el-İnâye**, II, s. 61; **İbn Abidin**, I, s. 235; **el-Fıkh 'alâ mezâhibi'l-ersa'a**, II, s. 541.

29 **Tefsiru't-Taberi**, II, s. 97.

Orucun güneşin doğuşuyla başlayacağını ileri süren kavilleri saydıktan sonra, onları değerlendiren **Fahrüddin Razi** şöyle der: "Bütün bu görüşler ve mezhepler munkarız olmuştur. Fukaha, bu görüşlerin batıl olduğu konusunda icma etmiştir."³⁰

Sahur ile sabah namazı arasında elli ayet okunacak kadar bir süre olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Sürenin "tilavet" ile takdir edilmesi, onların Kur'an okumaya gösterdikleri gayreti ifade ettiği gibi, sahur yemeğini, fecrin doğuşundan önce yediklerini de gösterir.

Huzeyfe'nin yukarıda geçen rivayetinde, sahur geciktirdiği yer almaktadır. Bazı alimler, birbirine zıt görünen bu iki hadis arasında bir çelişkinin olmadığını söylemişlerdir. Çünkü **Huzeyfe**'nin ondan sonra bir daha sahur geciktirdiğine dair herhangi bir rivayet yoktur.

Hafız Ebu Cafer et-Tahâvî, **Huzeyfe** hadisini naklettikten sonra şöyle demiştir: "Huzeyfe hadisine muhalif, başta Buhari ve Müslim'in rivayet ettikleri olmak üzere pek çok hadis vardır. Ayrıca Huzeyfe hadisinin ayetin nuzülünden önce olması da muhtemeldir,³¹ hatta kesindir."³²

Ebu Bekir er-Razi de şöyle demiştir: "Huzeyfe rivayeti sabit değildir. Bununla beraber haber-i vahiddir. Onunla, Kur'an ayetiyle sabit olan bir hükme, muhalif bir hüküm koyma imkanı yoktur. Ayet ise, fecrin beyaz ipliğinin zuhuru yani fecr-i sadığın doğuşuyla orucun başladığını bildirmektedir."³³

Bilindiği gibi ayette, her tarafı kuşatan gece karanlığı siyah ipliğe,

30 **Tesiru'r-Razi**, II, s. 203.

31 'Ayî, **Umdetu'l-Kaari**, X, s. 292; **Bezu'l-Mechud**, XII, s. 144; Subkî, **el-Menhel**, X, s. 83; Mardini Ali b. Osman b. Türkmani, **Cevheretu'n-Nekiy**, IV, s. 236.

32 **Bezu'l-Mechud**, XII, s. 145.

33 'Aynî, **Umdetu'l-Kaari**, X, s. 293; **el-Menhel**, X, s. 84; Şevkânî Muhammed b. Ali b. Muhammed (v. 1250/1834), **Neylu'l-Evtar**, Kahire, 1971, IV, s. 302; Beyhakî Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin, **Sünenü'l-Kübrâ**, v. 458/1066), 1. tab., Haydarabad, 1350, IV, s. 236; Malikî el-Huraşî Ebu Abdillah Muhammed b. Abdullah (v. 1102/1689), **Şerhu Muhtasari Halil**, II, s. 144.

Ahadhadis, mütevatir hadisin şartlarını taşımayan hadistir. Bir sahabiden rivayet edilir. Sika bir ravinin rivayet ettiği haber-i vahid ile amel etmek gereklidir. Hep adil ravilerin naklettiği haber-i vahid hem ilim ve hem de amel ifade eder. Aklın, Kur'an ve Sünnetin hükümüne muhalif haber-i vahid kabul edilemez. (Bak. Subhi Salih, **Hadis İlimleri ve İstihlaları**, trc. M. Yaşar Kandemir, s. 119, 249).

Haber-i vahid konusunda, şu bilgilere de temas edilmesinde fayda vardır:

İmam Malik, Medine halkının amelini, ona muaviz olan haber-i vahide tercih eder.

İmamı Azam, döneminde Irak'ta hadis uydurma faaliyetleri görüldüğünden dolayı, haber-i vahid'i kabul etmede, bazı şartlar ileri sürmüştür. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

- Şeriatın ittifak edilen esaslarına muarız olmamalıdır.
- Kur'an'a ve onun zahiri hükümlerine mutabik olmalıdır.
- Meşhur sünnete de muarız olmamalıdır.
- Sahabe ve tabiin ameline de muhalif olmamalıdır.

e) Ayrıca ravi, sözkonusu hadisi müzakere etmeden sırf yazısına güvenmemeli ve onun hifafına amel de etmemelidir. (Bak. serahsi, **Usûlu Serahsi**, I, s. 364; Abdulkerim Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, terc., Ali Şafak, s. 247 vd.).

fecr-i sadık ise, beyaz ipliğe teşbih edilmiştir. Aslında ufukta genişliğine olarak doğan fecr-i sadık değil de, dikey olarak doğan fecr-i kazib beyaz ipliğe daha fazla benzemektedir. Çünkü fecr-i kazib, amûdî ve mustatıl olduğundan ipliğe benzer. Subh-ı sadık'ın beyazı ise, ufukta müstedîr olur. Binaenaleyh acaba imsakin fecr-i kazibden başlaması gerekli değil midir?

Bu soruya "hayır" diye cevap verilmelidir. Çünkü yemenin, içmenin haram olduğunu gösteren beyazlık miktarı, fecr-i sadığın evveli ve ilk zamanıdır. Nitekim fecr-i sadık münteşir olmadan önce, küçük ve ince olur. Ayrıca ufukta genişliğine olması, ipliğe benzetilmesine mani değildir. Hatta fecr-i kazib ile fecr-i sadık arasında şöyle bir fark vardır: Fecr-i kazib incecik doğar; fecr-i sadık ise önce incecik zuhur eder ve genişliğine yükselir. Bu ilk görünüşüyle beyaz ipliğe benzediği bilinmektedir.³⁴

Fecr-i Kazib ve Fecr-i Sadık

Geceleyin sabah vaktine yakın doğu tarafından iki ayrı beyazlık ayrı zamanlarda meydana gelir. Bunların birincisi, dikey olan beyazlıktır. Biraz sonra kaybolur. İşte fecr-i kazib bu aydınlığın adıdır. Buna kurt, aslan kuyruğu da denir. Ufukta kısa bir süre kaldıktan sonra hemen kaybolur.³⁵ Fecr-i sadık'tan önce meydana gelen fecr-i kazib, gecedendir;³⁶ imsak onunla başlamaz.³⁷

Kendisiyle sabah namazı vaktinin girmedığı ve imsakin başlamadığı³⁸ bu aydınlığa, tûlen zahir olup, sonra kaybolduğu için, yalancı aydınlık anlamında **fecr-i kazib** adı verilmiştir.³⁹

Fecr-i sadık da, yine geceleyin doğu tarafından genişliğine olarak meydana gelen beyazlık veya kırmızılıktır.⁴⁰ O halde fecr-i sadık, fecr-i kazibden sonra zuhur eden ve ufukta münteşir olan ziyadır.⁴¹ Fecr-i sadık'a "**beyaz-ı musta'riza**" adının da verildiğini görmekteyiz.⁴² Resulullah da, **iki fecir vardır; biri aslan veya kurt kuyruğu gibi olanıdır. Diğeri de ufukta genişliğine yayılan fecirdir,**" buyur-

34 Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, I, s. 229; Elmalı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 672; Tecdi Sarîh Tercemesi, II, s. 587.

35 *Lisanu'l-Arab*, V, s. 45; *Kamus Tercemesi*, II, s. 597; *Taberi Tefsiri*, II, s. 97; *Razi Tefsiri*, II, s. 204.

38 Kurtubî, *Ahkamu'l-Kur'an*, I, s. 319; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, s. 135; *Sâvî Tefsiri*, I, s. 81; Nesefî, *el-Medârik*, I, s. 118; *Haşiyetu Şeyhzâde*, I, s. 496; *'Aynî*, *Ümdetu'l-Kaari*, X, s. 293; *Bezu'l-Mechüd*, III, s. 54; *Şafî, el-Umm*, I, s. 75; *Fetavayı Hindiyeye*, I, s. 51; *İbn Abidin*, II, s. 80.

39 *Nimet-i İslam*, s. 8, 27.

40 *Lisanu'l-Arab*, V, s. 45.

41 *Kamûs-i Osmanî*, s. 727; *Kamûs Tercemesi*, II, s. 597; *Râzi Tefs*, II, 20.

42 *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 595.

muştur.⁴³

Yine Peygamberimiz, fecirden bahsettiği bir sırada, fecr-i sadık böyle değildir, derken parmaklarını yukarıya kaldırıp aşağı eğdi. Ta böyle olmayınca, derken de şehadet ve orta parmaklarını üst üste koyup sağa sola uzatmıştır.⁴⁴

Fecr-i kazib dediğimiz ve fıkıh kitaplarında oruç ve namaz meselesi arasında önemle sözkonusu edilen ziya olayı, sabahları doğu tarafından, kaidesi ufukta ve mihreri semaya doğru uzanan ve ziyası kehkeşan ziyasına benzer, akçıl, donuk ve pek uzun bir nuranî ehram şeklinde zahir olur ki, bu ehramın kaidesi ufukta ve güneşin bulunduğu cihette olduğu ve bir nuranî direk gibi ufkun üstünde re'se doğru gittikçe incelenerek görüldüğü için, fukaha lisanında buna "**beyaz-ı mustatîl**" adı verilir.

Bu beyaz-ı mustatilin dağılıp zail olmasıyla beraber ufukta bütün doğu tarafına boydan boya uzanmış bir hat gibi fecr-i sadık zuhur eder.⁴⁵

Fecr-i kazib ve fecr-i sadık hakkında, özellikle Tefsir kaynaklarında yer alan bu kısa bilgileri verdikten sonra, şimdi de bilhassa fıkıh kaynaklarına inerek oruç, fecr-i kazible mi, yoksa fecr-i sadıkla mı başlar? konusuna geçebiliriz.

Oruç ne zaman başlar?

Oruç ne zaman başlar veya diğer bir ifadeyle imsakın başlangıcı ne zamandır? Bu konuda farklı bazı görüşler serdedilmiştir.

Resulullah'tan rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: "**Ufukta genişliğine bir kırmızılık hasıl oluncaya kadar yeyiniz, içiniz**". Oysa müslümanlar, asrı saadetten beri, bu kırmızılıktan önce doğuda genişliğine bir beyazlığın görülmesiyle oruç tutacaklara yemenin, içmenin ve benzeri fiillerin haram olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.⁴⁶

Bu hadiste yer alan "ahmer" kelimesinin, beyaz manasına da geldiğini yukarda görmüştük.⁴⁷ Nitekim cumhuri ulema da, fecr-i sadığın doğmasıyla imsakın başladığı hususunda görüş birliği içindedirler.

43 Kurtubi, *Tefsir*, II, s. 320.

44 *Tecrid-i Tarih Tercemesi*, VI, s. 267.

45 *Age.*, VI, s. 267.

46 *Cessâs, Ahkam'l-Kur'an*, II, s. 229; *Serahsî, el-Mebsût*, III, s. 54; *Bidâyetu'l-Müctehid*, I, s. 310; *Şerhu'l-Huraşi*, II, s. 144; *Mecma'u'l-Enhur*, I, s. 223; *Fetavayı Hindiyeye*, I, s. 51; *el-Muhalla* VI, s. 343; *el-Hidaye*, II, s. 61; *el-Fıkh 'alâ Mezâhibi'l-erb'a*, II, s. 541.

47 *Tefsiru'l-Kurtubî*, I, s. 319; *Bezlu'l-Mechûd*, XII, s. 147; *Bidâyetu'l-Müctehid*, I, s. 311.

Müslim'in, **Semüre b. Cündüb**'den rivayet ettiği bir hadiste, orucun fecr-i sadık ile başladığı açık olarak ifade edilmektedir.⁴⁸

Bu arada **Huzeyfe, İbn Abbas, Tarık b. Ali, Ata b. Ebi Rebah** gibi bazı zevat, imsakin, fecr-i sadık aydınlığının yollar ve dağlarda tebeyyün etmesiyle başladığını söylemişlerdir.⁴⁹

Bunlar, günün ilk kısmını akşam vaktine kıyas ederek, sahur vakti güneşin doğuşuna kadar devam eder; Günün bitmesi, güneşin batmasıyla olduğu gibi, başlaması da güneşin doğmasıyla olur. Güneşin gubundan sonra, batı ufkunda günün aydınlığı bulunduğu halde Yüce Allah onu, "orucu, geceye kadar tutarak tamamlayın" ayetinde, "gece"den saymıştır. O halde gece, güneş doğuncaya kadar devam eder, demektir.

Aslında makul olan bu görüşe, ilgili ayet ve hadisler geçerlilik vermektedir. **Fahrüddin er-Râzî** bu görüşlerin batıl olduğu konusunda kesin kanaat vardır, demektir.⁵⁰

İmsak vakti, sabahın beyaz ipliği zuhur edeceği andır. Burada "**hattâ**"nın maba'di, ma kablinde, istilahî tabiriyle gaye muğayyada dahil olmadığı için, "**hayt-ı ebyaz**" tebeyyün ettiği zaman imsak da başlamış olur.

İşbu "**mine'l-fecr-i=fecirden**" kaydının sonradan nazil olduğu rivayet edilmiştir. Şöyle ki, bundan önce bazı kimseler, biri beyaz biri siyah iki iplik alır ve bunlar birbirinden seçilinceye kadar imsak yapmazlarmış. Bunun üzerine mine'l-fecr-i yani "**fecrin beyaz ve gecenin siyah ipliği**" beyanı, nazil olarak murad edilen mana tasrih olunmuştur.

Usûl ilminde beyanın, ihtiyaç vaktinden tehir edilip edilemeyeceği münakaşa konusudur. Doğrusu beyan-ı tağyirin vakt-i hacetten tehiri caiz değildir. Bu rivayete göre, refi ihtimal, beyan-ı tağyir değil, beyan-i tēbdil yani nesh sayılmak lazım gelir. Ayrıca daha önce oruç tutanlar, sünnet oruç tutmuşlardır. Beyanın, sünnet için tehiri ise, mümkündür.⁵¹

Oruç, niyetle fecrin ilk anından günün sonuna kadar imsak etmekten ibarettir. Yani orucun vakti, fecr-i sadığın doğmasından güneşin gurubuna kadar devam eden **dinî gündür**.

Bazı kimseler, yukarıda kaydedilen görüşün aksine, akşam vaktini sabah vaktine kıyas ederek, akşam vaktinin de gündüzden sayılacağını, hatta yıldızlar doğuncaya kadar imsakin devam etmesi gerektiğini

48 Bak. geçen bütün kaynaklar.

49 *Tefsiru'l-Kurtubî*, I, s. 320; *Bidayetu'l-Müctehid*, I, s. 311.

50 *Râzi Tefsiri*, II, s. 203.

51 *Şeyhzâde, Haşiyetu Şeyhzâde*, I, s. 192; *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 672.

söylemişler ise de, bu kıyas geçersizdir. Çünkü günün evveliyle ilgili mine'l-fecr-i buyurulmuş, sonra onu tamamlamaya "ile'l-leyli"= geceye kadar" ile nihayet verilmiştir. Güneşin batışından sonra doğu tarafından karanlık zuhur eder etmez de akşam olmuş olur. Bunu sabaha kıyas etmek, nassı tebdil etmek demektir.⁵¹

Mezkur ayet, "**beyaz iplik**" diye tabir edilen fecrin beyazlığının, ortaya çıkmasıyla orucun başlamasını gerektirir. Yüce Allah'ın bu ayetle, yasak kıldığı fiilleri nasıl mubah görebiliriz?⁵²

"Fecrin aydınlığının bakan kimse tarafından farkedilecek kadar tebeyyün etmesini beklemek, imsakin başlangıcı için gereklidir," görüşü, daha geniş; ama "imsak fecrin ilk zuhuruyla başlar," kavli de daha ihtiyatlıdır.⁵³ Özellikle asrı saadette sahur ile sabah namazı arasında elli ayet okunacak kadar bir süre bulunduğunu biliyoruz.⁵⁴

Enes b. Malik dedi ki, "**Resulullah, 'Enes bize sahur yemeği getir, oruç tutmak istiyorum'**" buyurdu. Bilal, ezan okuduktan sonra hurma ve su getirdi. Bunun üzerine bana, "**Ya Enes, bak benimle yiyecek bir kimse bul,**" diye buyurdu. Zeyd b. Sabit'i çağırdım, geldi ve "**Ya Resulellah, un çorbası içtim, oruç tutmak istiyorum,**" dedi. Peygamberimiz, "**Ben de oruç tutmak istiyorum,**" dedi. Sonra beraber sahur yemeği yediler. Resulullah iki rekat namaz kıldı ve mescide çıktılar.

Bilalin fecr-i sadığın doğuşundan önce ezan okuduğu malumdur.⁵⁵ Ayrıca, bu rivayetin senedinde yer alan **Suvar b. Mus'ab** da zayıftır.⁵⁶

Oruç, fecr-i sadığın doğmasından güneşin batmasına kadar devam eder. Fecr-i kazib, geceleyin doğu tarafında semaya doğru dikey olarak beliren ve biraz sonra kaybolan aydınlığın adıdır.⁵⁷

Bazı alimler, fecrin mücerred olarak doğması, imsakin başlaması için yeterlidir, derken, diğer bazıları da, bakan kimsece farkedilecek kadar fecrin açılmasıdır, demişlerdir. Bunlara göre, fecir tulû etse bile, tebeyyün edinceye kadar yemek mubahtır.

Buradaki ihtilafın sebebi, imsak fecrin bizatihi doğmasıyla mı, yoksa tebeyyün etmesiyle mi başlar, ihtimallerinin varlığıdır. Gerçi ayette, kendi zatında tebeyyün etmesi sizin için de tebeyyün etmesi demektir, ihtimaline ağırlık verilmektedir.

52 'Ayni, 'Umdetu'l-Kaari, X, s. 295.

53 Bezu'l-Mechud, XII, s. 148; Mirkatu'l-Mefatih, II, s. 512.

54 Sünenü'l-Kübrâ, IV, s. 237; Neylu'l-Evtar, IV, s. 303; Umdetu'l-Kaari, X, s. 296; Şerhu'l-Hurâşi, II, s. 145.

55 el-Msannef, IV, s. 232.

56 Mecma'u'z-Zevâid, III, s. 152.

57 Serahri, el-Mebsût, III, s. 55; I, s. 142; İbn Abidin, I, s. 61.

Diğer taraftan, bazan kendi nefsinde tebeyyün ve temayüz ettiği halde, bizim için farkedilmemiş olabilir. Dolayısıyla burada ilmî bir ihtilafın varlığı sözkonusudur.

İmam Malik'ten meşhur olarak rivayet edilen ve cumhurun kail olduğu görüş, **imsakın fecr-i sadık ile başlamasıdır**. Gerçi imsakın fecrin doğmasından önce başladığını söyleyenler de vardır. Bunlar, ihtiyat ve takvayı esas almışlardır. Kıyasa daha uygun olan birinci görüş, Buhari'nin rivayet ettiği, imsakın fecr-i sadığın doğuşuyla başladığını bildiren hadise dayanmaktadır.⁵⁸

Cumhur-i ulemaya göre oruç, fecr-i sadığın doğmasıyla başlar. Fecr-i sadığın aydınlığının intişar etmesiyle başlar, diyenler varsa da, birinci görüş daha ihtiyatlıdır.⁵⁹ Nitekim ayette "fecrin beyaz ipliği gecenin siyah ipliğinden sizin için tebeyyün edinceye kadar yeyiniz, içiniz", buyurulmuş; yoksa fecrin doğuşunda şekk edinceye kadar, buyurulmamıştır. O halde fecr-i sadık doğup belirmedikçe imsak başlamaz.⁶⁰

Ama fecr-i sadık doğduktan sonra, artık sahur yemeği yenilemez. Çünkü ilgili ayet, bunu bildirmektedir, ayetle hadis arasında bir çelişki olamaz.⁶¹

Netice olarak oruç, fecr-i sadığın doğuşundan güneşin batışına kadar imsak etmekten ibarettir. Bu tarif üzerinde **Hanefî** ve **Hanbeliler** ittifak etmiş, **Malikî** ve **Şafiiler** ise, buna niyet kaydını da ilave etmişlerdir. Orucun fecr-i sadık ile başladığı hususunda hepsi ittifak etmiştir.⁶²

Fecir kelimesi, İsrâ suresinde iki defa aynı ayette geçmektedir. Ayet şöyledir:

اقم الصلوة لعلك تلذوق الشمس الى غسق الليل و قرآن الفجر ان قرآن الفجر كان مشهورا.

Güneşin öğlede zevali dolayısıyla (yani öğle vakti), gece karanlığına kadarki süre içerisinde namaz kıl.. Sabah namazını da kıl.. Çünkü sabah namazında (melekler de) hazır bulunur.⁶³

Bu ayette geçen "**deleke**" fiili, güneşin batması ve öğle vaktine girmesi anlamlarına gelir.⁶⁴

Peygamberimiz şöyle buyurdu: "**Cibril (a.s.), bana dülük-i şems'te yani öğle vaktinde geldi ve öğle namazını kıldırdı.**" Bu hadis'te

58 *Bidâyetu'l-Müctehid*, I, s. 311.

59 *Mecma'u'l-Enhur*, I, s. 223; *Fetavayı Hindiyye*, I, s. 51; *el-İnaye*, II, s. 61; *İbn 'Abidin*, II, s. 80.

60 *el-Muhallâ*, VI, s. 342.

61 *el-Multeka*, VI, s. 347.

62 *el-Fıkh alâ Mezâhibi'l-Erb'a*, II, s. 541.

63 *İsrâ* (17), 78.

64 *Zemahşeri, el-Keşşâf*, I, s. 462.

geçen "dülük" masdarı, zeval anlamında alınır, ayet beş vakit namazı ifade etmiş olur. Gurub=batma manasına alındığında ise, öğle ile ikinci namazları kapsamının dışında kalır.⁶⁵

Yine bu ayette yer alan "Kur'an" kelimesi, kıraat anlamındadır. Onunla da mecaz yoluyla namaz ifade edilmektedir. Çünkü kıraat, namazın önemli bir rüknüdür.⁶⁶ Sabah namazı kıraatı, hakikaten meşhuddur. Çünkü ona gece ve gündüz melekleri şahit olur.⁶⁷

Bilindiği gibi, namaz vakitleri Resulullah'ın uygulaması ve sözleriyle tafsilatlı ve mütevatir olarak sabit olmuştur. Gece ve gündüz meleklerinin hazır bulunduğu sabah namazının,⁶⁸ bir rüknü olan kıraat'la anılması, kıraatının uzun olmasına bir teşvik anlamı taşır.⁶⁹

Fecir kelimesinin geçtiği diğer bir ayet, adab-ı muâşeretle ilgilidir:

يا أيها الذين آمنوا ليستأذنكم الذين ملكت إيمانكم و الذين لم يبلغوا الحلم منكم ثلاث مرات من قبل صلاة الفجر و حين تضعون ثيابكم من الظهيرة و من بعد صلاة العشاء ثلاث عورات لكم ليس عليكم و لا عليهم جناح بعدهن طوا فون عليكم بعضكم على بعض كذلك بين الله لكم الآيات و الله عليم حكيم.

"Ey iman edenler, köleleriniz ve erginlik çağına ermemiş çocuklarınız, şu üç vakitte yanınıza girmek için izin istesinler: Fecir=sabah namazından önce, öğle uykusuna yatmak üzere günlük elbiselerinizi çıkardığınızda, bir de yatsı namazından sonra.. Bu üç vakit yalnız kalma vaktinizdir. Bunların dışında ne size, ne de onlara bir günah yotur. Onlar yanınızda dolaşırlar ve siz de birbirinizin yanına girip çıkarsınız. İşte Allah, ayetlerini size böyle açıklar. Allah, alimdir, hakimdir."⁷⁰

Bilindiği gibi, sabah, yataklardan kalkma ve gece elbiselerini çıkarıp günlük elbiseleri giyme vaktidir. Onun için bu vakitlerde izinsiz hareket etmek normal değildir.⁷¹

و الفجر . و ليال عشر . و الشفق و الوتر .

Yemin olsun fecre, sabaha, (zilhicce ayının ilk) on gecesine..⁷²

Bu ayetteki fecir kelimesi de, genelde sabah yani fecr-i sadık anlamında anlaşılmıştır. Nitekim pek çok müfessir ona "sabah" anlamını vermiştir.⁷³ İbn Abbas ise, buradaki fecir, gündüz, sabah namazı ve fecr-

65 A.g.e., II, s. 462.

66 Zemahşeri, el-Keşşâf, II, s. 462.

67 Hak Dini Kur'an Dili, V, s. 3194.

68 İbn Kesir, Tefsir, IV, s. 333; Hak Dini Kur'an Dili, V, s. 3194.

69 Zemahşeri, el-Keşşâf, II, s. 462.

70 Nûr, (24), 58.

71 Zemahşeri, el-Keşşâf, III, s. 74; İsmail Hakkı Bursevî, Ruhul-Beyân, VI, s. 175.

72 Fecr (89), 1-2.

73 İbn Cerir et-Taberî, Cami'u'l-Beyân, XXX, s. 107; en-Neysabûrî, Tefsiru Garaibi'l-Kur'an,

i sadık anlamlarına gelir, demiştir.⁷⁴

Fecir kelimesi, karanlığın içinden aydınlığın çıkmasına ve canlıların geçimlerini kazanma imkanı bulmalarına dikkatleri çekerek, ölülerin kabirden dirilerek çıkmalarını hatırlatmaktadır.⁷⁵

Fecr'e kasem

Fecir kelimesinin önünde yer alan "vav" kasem vavidir. Buna göre fecre yemin edilmektedir.

Ancak burada, esas yemin edilenin fecir değil, onun hazfedilen muzafı olduğu unutulmamalıdır. Hazfedilen muzaf da "Rabb" kelimesidir. Yani "Fecrin Rabbine yemin olsun.." demektir.⁷⁶

Fecir suresinin ilk kelimesi olan ve surenin ismini de oluşturan "fecir"e kasem edilerek, bir takım olaylara dikkat çekilmiştir. Bunlar da genel olarak, dünyadaki değişiklikleri gösteren ve insanı karanlıktan nura, kederden sevince götüren, böylece mahlukatı yaratan Yüce Yaratıcı'nın rububiyetini anlatan zaman olaylarıdır. Yemin edilen bu kelimelerin, marife veya nekre olarak getirilmelerine tefsir kitaplarında temas edilerek bilgi verilmiştir. Bilindiği gibi, bu surenin başında yer alan fecir kelimesi marife ve **leyâl=geceler** ismi de nekre olarak getirilmiştir. Fecir kelimesinin marife olması, ahid, cins veya istiğrak manası vermek içindir.

Fecir, malum olduğu gibi, gece karanlığının çatladığı sabahın ilk beyazlığıdır. Dilimizde "şafak atması" diye tabir edilir.

Fecir, cihanın zulmetten nura geçmek üzere gülümsediği en neşeli, en mutlu bir demidir. Bununla beraber bazı sabahların daha ziyade hususiyetleri bulunduğu da malumdur. Bu itibarla, fecir isminin başındaki "lam"ı, ahid olarak Cuma, Bayram gibi mübarek günlerden birinin fecri olduğu düşünteülebilir. Bu cümleden olarak ilk anda akla gelen de Kurban Bayramı gününün fecri olmasıdır.⁷⁷

Bunlara yeminden asıl maksat, onların yaratılışları ve şuura iktiran eden vasıflarıyla delâlet eyledikleri Alemlerin Yüce Yaratıcısını hatırlatmaktır.⁷⁸

XXX, s. 82; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, s. 249; İbn Kesir, *Tefsir*, VII, s. 281; Beydâvi, *Tefsir*, II, s. 556.

74 Taberi, *Cami'u'l-Beyân*, XXX, s. 107; Neysaburi, *Tefsir*, XXX, s. 24.

75 Neysaburi, *Tefsiru Garâibi'l-Kur'an*, XXX, s. 249.

76 en-Neysâbüri, *Tefsiru Garâibi'l-Kur'an*, XXX, s. 249.

77 Elmah, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 5791; en-Neysâbüri, *Tefsiru Garâibi'l-Kur'an*, XXX, s. 82.

78 Elmah, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 5854.

Fecre, on geceye, şef'u vitre yemin etmede veya bu zikredilen şeylerde, düşünenler için büyük bir kasem veya yemin edilir bir şey vardır. Çünkü bunlar öyle büyük olaylardır ki, onlara ehemmiyet verilmemesi, feyz ve bereketlerinden, irşad özelliklerinden istifade edilmemesi nasıl mümkün olur?

Ancak insan, bu hadiselerin kendilerine değil, onların Yaratacısı olan ve bu değişiklikleri tedbir ve idare eden Rabbedir. Onlarla istidlal ederek Yüce Yaratacı'yı düşünür. Çünkü "**kalbler, ancak Allah'ın zikriyle huzur bulur.**" Bütün bu hadiseler ve değişiklikler içinde dönüp dolaşan kalbler, ancak Allah'ı anmada huzur bulur.

Her düşünen bilir ki, Allah'ın kasem ettiği bu olaylarda, tevhid ve rububiyete delalet eden deliller ve hayret verici şeyler vardır. Bunlar yaratıcılarını göstermesi bakımından kasem edilmeye layıktırlar.⁷⁹ Aslında yeminin yalnız Yüce Allah adına yapılabileceği unutulmamalıdır.

تنزل الملكة و الروح فيها باذن ربهم من كل أمر . سلام هي حتى مطلع الفجر .

O gecede, her iş için (bir takım emirler alarak) Rablerinin izniyle melekler ve Ruh (Cebrail) yere iner. O gece selamettir, esenliktir. Ta fecrin doğuşuna kadar.."

Kadir gecesi, başından fecr-i sadığın doğuşuna kadar şirkten ve benzeri şeylerden salimdir. Yine Kadir gecesi bütünüyle hayırdır.⁸⁰

Fecir vakti, ruh-i azamın ve mukarreb meleklerin "kün=ol" emri sebebiyle sudûr etme zamanıdır.⁸¹

Bu surede geçen fecir de, diğer surelerde olduğu gibi, fecr-i sadık anlamındadır. Buna göre, Kadir gecesine ait özellikler, akşamdan fecr-i sadık doğuncaya kadar devam ederler, demektir.⁸²

O gece melekler, yer yüzüne iner namaz kılanlara, ibadetle meşgul olanlara selam verirler.⁸³

79 Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, VIII, s. 5798.

80 Taberi, **el-Cami'u'l-Beyan**, XXX, s. 168.

81 en-Neysâbüri, **Tefsiru Ğaraibi'l-Kur'an**, XXX, s. 141; **Tefsiru Beydâvî**, II, s. 569; **Celâleyn**, II, s. 569.

82 Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, IX, s. 5980; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IV, s. 273.

83 İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'an**, VII, s. 333.

Fecir kavramı sabah namazı vaktiyle yakından ilgili olan bir kavramdır. Bu bakımdan sabah namazı V vaktiyle ilgili bak: **İsrâ**, 17/78; **Rûm**, 30/17; **Kâf**, 50/39; **Tûr**, 52/49; **Hûd**, 11/111; **Tâhâ**, 20/130.

SONUÇ

Kur'an'da altı defa geçen "**fecir**" kelimesi, genel olarak bu ayetlerin hepsinde aynı anlamda olmak üzere "**fecr-i sadık**" manasında kullanılmıştır.

Dinî anlam ve mahiyetini ortaya koymak için luğat, tefsir, hadis ve fıkıh kaynaklarına baş vurduğumuz fecr-i sadık kavramı, güneşin doğuşundan önce, doğu ufkunda genişliğine olarak doğan ve zamanın ilerlemesiyle yayılan aydınlıktır. Bakara suresinin 187. ayetinde, fecr-i sadık beyaz ipliğe ve gece karanlığı da siyah ipliğe teşbih edilmiştir.

Orucun ve sabah namazı vaktinin fecr-i sadığın doğuşuyla başladığı konusunda **Hanefi, Şafii, Malikî ve Hanbeli** mezheplerine mensup alimler arasında görüş birliğinin mevcudiyeti görülmüştür. Sadece sayıları bir kaç kişiyi geçmeyen ve özellikle sahabelerden oluşan bazı zevat, orucun fecr-i sadığın doğuşundan sonra başlayacağını söylemiştir.

KAYNAKLAR

- Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî es-Sûfî, **Lübabu't-Te'vîl fi Ma'unî't-Tenzîl**, Beyrut, trs.
- Ali Seydî, **Kamus-i Osmânî**,
- Alûsî Ebu'l-Fazl Şihabuddin Seyyid Mahmûd, **Rûhu'l-Ma'ânî**, I-X, Bulak, 1301.
- 'Aynî Bedruddin Mahmûd b. Ahmed el-Hanefî (v. 855/1451), **'Umdetu'l-Karî Şerhu Sahîhi'l-Buharî**, Beyrut, trs.
- Bâbertî Ekmeluddin Muhammed b. Muhammed e-Hanefî, (v. 786/1538), **el-Înâye**, Mısır, 1315, Fethu'l-Kadîr kenarında.
- Beydâvî Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer, (v. 791/13907, **Envaru't-tenzil ve Esrâru't-Te'vîl**, Mısır, 1968, ikinci baskı.
- Beyhakî Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. 'Ali eş-Şâfî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, Haydarabad, 1350.
- Bilmen Ömer Nasuhî, **Büyük İslam İlmihali**, İstanbul.
- Celâleyn es-Suyutî el-Mahallî, **Tefsiru'l-Celâleyn**, Mısır, 1968, Beydavî kenarında.
- Cemâleddin Muhammed b. Mükrim b. Manzûr el-Mısırî, **Lisanu'l-'Arab**, Beyrut.
- Cerîrî Abdurrahman, **Kitabu'l-Fıkh 'Alâ Mezâhibi'l-Erba'a**, İstanbul, 1977, ofset baskı.
- Cessâs Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (v. 370/981), **Ahkamu'l-Kur'an**, Beyrut.
- Elias A. Elias Es. E. Elias, **Modern Dictionary, Arabic-English**, Kahire.
- Ebu's-Su'ûd Muhammed, **İrşadu 'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ Kitabi'l-Kerîm**. trs.
- Halil Şeyh Ahmed (v. 1346/1927), **Bezlu'l-Mechûd fi Halli Ebî Davûd**, Heysemî Hafız Nureddin Ali b. Ebi Bekr (v. 807/1404), **Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid**, Beyrut, 1967, 3. baskı.
- İbn 'Abidin, **Hâşiyetu Reddî'l-Muhtar**, Mısır, 1966.
- İbn Humam Kemaluddin Muhammed b. 'Abdolvahid es-Sivasî (v. 961/1457), **Fethu'l-Kadîr**, Bulak, 1315.
- İbn Hazm, **el-Muhallâ**, Kahire, 1350.
- İbn Kesîr Ebb'l-Fidâ İsmail b. Kesir (v. 774/1372), **Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm**, Beyrut, 1970, 2. baskı.
- İbn Rüşd el-Hafîd Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî el-Malikî (v. 595/1199), **Bidayetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid**, Mısır, 1329.
- İsfehânî Hüseyin b. Muhammed er-Rağîb, **el-Müfredât fi Ğaribi'l-**

- Kur'an**, nşr., Dr. Muhammed Ahmed Halefella, Daru'l-Kütüb, 1970.
- Mardinî Ali b. Osman b. Türkmenî (v. 745/1344), **Cevheretu'n-Nakıy**, Sünenu'l-Kübrâ ile beraber.
- Mavsılî Abdurrahman b. Mahmûd (v. 683/1284), **el-İhtiyâr**,
- Malikî el-Hırşî Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ali (v. 1102/1689), **Şerhu Muhtasari Halil**, Mısır, 1317.
- Makdisi b. Kudame Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Hanbelî, **el-Muğnî**, Mısır, 1367.
- Miras Kamil, **Sahihi Buhari Muhtasari Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973, 3. baskı.
- Neseî Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed (v. 801/1401), **Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl**, Hazın kenarında.
- Nizamuddin, Hind Hanefi ulemasından bir heyet, **el-Fetavayı'l-Hindiyye**, Bulak, 1310'ten ofset, Beyrut, 1973.
- Kaarî Ali b. Sultan Muhammed, **Mirkatu'l-Mefâtih**,
- Kâsânî Ebu Bekir Mes'ûd el-Hanefî (v. 587/1191), **Bedai'u's-Senâi' fi Tertibi's-Şerai'**, Mısır, 1327.
- Kurtubî Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 671/1272), **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an**, Mısır, 1967, 3. baskı.
- Sa'dî Çelebi b. İsa Sa'dullah (v. 945/1538), **el-Hâşiye**, Bulak, 1315.
- Pakalın Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**,
- San'anî Abdurrezzak b. Hemma (v. 211/826), **el-Musanef**, 1972.
- Sâvi Ahmed b. Muhammed (v. 1241/1825), **Hâşiyetu 'Alâ Tefsiri'l-Celâleyn**, Mısır, 1941.
- Serahsî Şemsu'l-eimme, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed el-Hanefî (v. 483/1090), **el-Mebsût**, Mısır, 1331.
- es-Sübki Şeyh Mahmûd Muhammed (v. 1352/1934), **el-Menhelu'l-'Azbi'l-Mevrûd Şerhu Süneni'l-İmam Ebî Davhud**, 1394, 2. baskı.
- Şevkanî Muhammed b. Ali b. Muhammed (v. 1250/1834), **Neylu'l-Evtâr**, Kahire, 1971.
- Şeyhzâde Muhammed b. Muslihuddin Mustafa (v. 951/1544), **Hâşiyetu Şeyhzâde 'alâ Tefsiri Kadı Beydavî**, Osmaniye Mat., Ofset baskı, İstanbul, 1977.
- Şeyhzâde Abdurrahman b. Şeyh Muhammed b. Süleyman, **Mecma'u'l-Enhur fi Şerhi Multeka'l-Ebhur**.
- eş-Şâfi Muhammed b. İdrîs (v. 205/820), **el-Umm**, Bulak, 1325.
- Yazır Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul 19
- Zihnî Mehmed Efendi, **Nimet-i İslâm**, İstanbul, 1957.